

Kerken en kloosters

's-Hertogenbosch en de neogotiek II

Wies van Leeuwen

In dit tweede artikel wijst Wies van Leeuwen ons op de kerken en kloosters die rond 1900 in 's-Hertogenbosch verrezen. De neogotische kloosterburchten en slanke torenspitsen: een 'nieuw' klein Rome.

Klooster Mariënborg van J. van Groenendaal aan de Sint-Janssingel, begin 20^e eeuw (Foto: Stadsarchief, prentbriefkaarten).

Moet de intocht van de neogotiek als katholieke stijl voor de Brabantse gelovigen als een schok zijn gekomen? Men zou het kunnen denken. De parochianen van de stadskerken van Sint-Cathrien, Sint-Pieter en Sint-Jacob waren zo rond 1860-70 nog thuis in kerken waar klassieke zuilen ronde bogen droegen. Tussen die gemarmerde zuilen stonden tegen de witte muren altaren met schilderijen vol barokke beweging. Ze werden bekroond met krullen en buikige engeltjes. Daartegenover zetten de paters redemptoristen in hun nieuwe Sint-Jozefkerk de spitse bogen en de kleurige weelde van glas-in-lood, schilderijen en pinakeltjes. Dit gebouw was bedoeld als een wel-sprekende aanvulling op de indrukwekkende preken die

zo typerend waren voor deze verkondigers van de redemptio, de verlossing. Het van de preekstoel galmende betoog van verdoemenis en bevrijding werd er aangevuld door de voorstellingen van de heiligen en de geheimen van het misoffer. De gelukkig nog steeds in het gebouw zichtbare fragmenten en de meubels in de kerk van het H. Hart in Oss geven nog een vaag idee van die neogotische rijkdom.

Toch was er inhoudelijk tussen de classicistische barok van de Sint-Pieter en de op de Middeleeuwen geïnspireerde gotiek van de Sint-Jozef geen groot verschil. De liturgie werd immers sinds het concilie van Trente (1545-63) overal gevierd aan een hoogaltaar met dezelfde woorden en gebaren. De devoties waren traditioneel, al kwamen er in de negentiende eeuw veel nieuwe bij: tot het Heilig Hart van Jezus, de Heilige Familie, de Onbevleete Ontvangenis van Maria, tot Jozef. Deze devoties werden zichtbaar gemaakt in beelden, glasramen, schilderijen en andere voorwerpen.

De vormtaal van de neogotiek is echter anders, zij grijpt terug op de Middeleeuwen, die door katholieke schrijvers en denkers werd bejubeld als tegenbeeld van de als te profaan veroordeelde barok. De gotiek herinnerde voor hen aan de gouden tijd van de Middeleeuwen, de vermeende katholieke tijd, waarin er in hun gedachten geen breuk zou hebben bestaan tussen geloof en leven. Jozef Alberdingk Thijm en de Duitser August Reichensperger waren van mening dat herleving van de gotiek het beste middel was om het kerkelijk gevoel op te wekken, het katholicisme te bevorderen en de weg tot de alleenheerschappij ervan weer vrij te maken.

De kerkgebouwen speelden hierin een belangrijke rol. In een periode dat de steden begonnen te groeien en veel arbeiders de trek naar de industriesteden maakten, probeerde de kerk haar invloed op het maatschappelijk leven te versterken door de bouw en inrichting van indrukwekkende complexen van kerken, pastorieën, kloosters en scholen. Dorpen en steden werden sinds de late negentiende eeuw gedomineerd door katholieke complexen in neogotische stijl. In Tilburg werden fabrieksschoorstenen aangevuld door torenspitsen, in Eindhoven droeg vanaf 15 maart 1898 een verguld Heilig Hart zijn boodschap aan de voorbijganger van verre uit. Verenigingen, devoties, scholen en kloosterlingen verbreidden de katholieke maatschappijvisie.

In het kerkgebouw van de neogotiek hing alles samen en waren vele onderdelen op elkaar afgestemd. De glans van koper, zilver en goud, de kleuren van schilderijen en glasramen, de beelden van heiligen en voorstellingen uit de heilsgeschiedenis moesten indruk maken op de bezoekers. Tezamen met het vormenspel der liturgie en de geur van wierook ontstond een beeld dat tot aan de Tweede Wereldoorlog karakteristiek zou zijn voor het katholieke kerkinterieur, dat de gelovigen als het ware op de

Sint-Jozefkerk van de paters redemptoristen, interieur voor verbouw tot partycentrum (Foto: Stadsarchief).

knieën wilde drukken. De plaatselijke clerus en de bisschoppen kozen veelal voor architecten en kunstenaars die ze kenden en die in staat waren om dergelijke gebouwen snel en zo goedkoop mogelijk te realiseren. Vaak was de bouw ervan een van de grote bouwprojecten van dorp of stad. Sommige gebouwen werden pas na lange jaren voltooid, terwijl interieurs bij jubilea en pastoorsteften steeds werden aangevuld met nieuwe meubels en glasramen. De parochiekerk van Helvoirt door de architect J. van Groenendaal geeft een goed beeld van een dergelijk neogotisch totaalkunstwerk waarin alle onderdelen harmonisch op elkaar zijn afgestemd.

Merkwaardigerwijs was 's-Hertogenbosch, toch de hoofdplaats van het gelijknamige bisdom, geen voorloper in de kerkenbouw. Tilburg en Eindhoven en omgeving droegen veel nadrukkelijker het stempel van de katholieke bouwkunst. Daar veranderde het beeld van de steden en dorpen: neogotische kerken beheersten er het silhouet.

In 's-Hertogenbosch bleven de bestaande kerken tot in het begin van de twintigste eeuw onveranderd. A. van Veggel, een vroege vertegenwoordiger van de kerkelijke neogotiek, maakte nog rond 1870 een ontwerp voor herstel en uitbreiding van de classicistische Sint-Jacob in een rondboogstijl die met het bestaande gebouw moest harmoniëren. L.C. Hezenmans, de restauratiearchitect die alle kansen kreeg bij de inrichting van de Sint-Jan, bouwde in de stad alleen een kleine kapel voor de zusters Clarissen. En dat was dan nog een eenvoudig gebouw dat door de voorgebouwen aan de Clarastraat aan het oog onttrokken was. Bij de bisschoppelijke grafkapel op de begraafplaats van Orthen mocht Hezenmans in 1881 zijn neogotische voorkeur wel tonen in silhouet en torentje van dit achthoekige gebouw met zijn stenen kruisgewelf. De Orthense Sint-Lambertus (H.C. Dobbe, 1887-89) kreeg echter weer neoromaanse vormen. Waarschijnlijk niet omdat men in Orthen een afkeer had van de neogotiek, maar omdat men met de romaanse stijl de ouderdom van haar patronage kon aangeven. In Hintham bouwde de Bossche architect W. Th. van Aalst nog in 1910 de kerk van de H. Anna. Het is een bijzonder gebouw omdat het een in baksteen vertaalde kopie is van de uit 1864-67 daterende kerk van Aillant-sur-Tholon van de Franse architect Viollet-le-Duc.

De kloosters zouden wel nadrukkelijk de neogotiek gaan gebruiken. Naast de oudste vleugel van het klooster van

de zusters van de Choorstraat, die nog aangezien kon worden voor een wat groot uitgevallen stedelijk herenhuis, kwamen in 1908-11 de neogotische kloostervleugels tot stand die de Papenhulst domineren met hun strakke ritme van hoge ramen en sierbogen. Achter die vleugels bouwde W. Th. van Aalst een driebeukige kapel met galerijen voor de zusters, die in 1962 werd vereenvoudigd en wit geschilderd. Even verderop kreeg de Sint Josephstraat steeds meer een katholiek karakter door de gebouwen van de Aloysiusschool en de intussen alweer gesloopte bisschoppelijke kweekschool. De somberheid van deze straat wordt voor een belangrijk deel veroorzaakt door de vervuiling van de bakstenen muren. Oorspronkelijk zal het gevelbeeld met rode en bruinrode baksteen zeker kleuriger zijn geweest. Dat beeld is momenteel weer te zien aan de schoongemaakte en gerestaureerde gevel van een andere kloosterburcht: het complex van de zusters van Jezus, Maria, Jozef aan de Sint Janssingel. Hier is op een intrigerende manier zichtbaar hoe in de late negentiende eeuw de groene stadsrand van de Middeleeuwen met zijn moestuinen en stadsboerderijen van maat en schaal veranderde. Het kloostergebouw door de architect J. van Groenendaal uit 1897-99 heeft een imposante gevel met

*Kapel klooster 'Dochters van Maria en Jozef' in de Choorstraat, 1947
(Foto: Stadsarchief, collectie Het Zuiden)*

*Sint-Leonardus, afbraak van de kerk van J. Dony in 1973
(Foto: auteur)*

drie topgevels en hoge kruisramen met bogen. Kleurige speklagen in verschillende kleuren steen geven de gevel kleur en karakter. De slanke spits van de kapel rijst erbovenuit. Die spits herinnert aan het stadssilhouet van de Middeleeuwen, dat met zijn talrijke torentjes als een 'klein Rome' overkwam. De kapel is ook hier een driebeukige ruimte met galerijen en werd begin jaren zestig wit geschilderd.

Na 1900 komt er steeds meer kritiek op de neostijlen, die niet meer zouden zijn dan zielloze imitaties van een voorbij tijd. Onze tijd moet van zijn eigen adem leven, hoorde men zeggen. Toch veranderde de kerkelijke bouwkunst pas langzaam van karakter. In 1904-05 bouwde de uit Leuven geboortige Julien Dony nog een indrukwekkende neogotische stadskerk in de wijk 't Zand. Het aan de H. Leonardus van Veghel gewijde gebouw was een haast kathedrale parochiekerk met een dubbeltorengevel. Met de rijke inrichting en de beschildering door de Bosche schilder Frans Kops was het overigens het meest representatieve voorbeeld van de late neogotiek dat de stad tot de sloop in 1973 bezat. Ook de belangrijke muurschilderingen zijn toen verloren gegaan.

Tegelijk met de voltooiing van de triomfale Leonarduskerk ging de betekenis van de neogotiek als inspirerende katholieke bouwstijl verloren. In hetzelfde jaar 1905 tekenden Jos Cuypers en Jan Stuyt in opdracht van bouwpastoor C.C.Prinsen de nieuwe Sint-Jacob aan de Hinthamerstraat, een kerk die een centraalbouw moest zijn en niet op de Sint-Jan mocht lijken. Cuypers en Stuyt maakten dit gebouw tot een voorbeeld van de vernieuwde kerkelijke bouwkunst van de twintigste eeuw. Dat is te zien in de sobere maar goed gedetailleerde vormen, de centraliserende en met een koepel bekroonde plattegrond en wijze waarop de massa's van pijlers, bogen en koepel een harmonisch en aansprekend geheel vormen. De stad 's-Hertogenbosch telt enkele bijzondere en vroege voorbeelden van de kerkelijke en wereldlijke neogotiek, maar mist gebouwen uit de katholieke bloeiperiode van deze stijl. Zij bezit echter in de Sint-Jacob en ook in de Sint-Cathrien (Jan Stuyt 1915-17) met haar bijzondere betonnen schaalkoepel twee voorbeelden van de vernieuwing van de kerkelijke bouwstijl en de afrekening met de neogotiek in de eerste decennia van de twintigste eeuw.

*Ingang doopkapel Sint-Leonardus. Muurschildering van J. Kops
(Foto: Stadsarchief).*

